



Faculteit der Rechtsgeleerdheid
Afdeling Economie
Afdeling Sociaal Recht

Onderzoeksplan 'levensloop'

Maroesjka Versantvoort

Notitie in het kader van het onderzoeksprogramma
Hervorming Sociale Zekerheid

Leiden, 4 september 2006

“The life course is a multi-faceted phenomenon. It involves a complex interplay among psychological orientations and behaviors; past experiences and future actions; age and cohort influences; network, historical, and institutional contexts that provide an environment of opportunities and constraints; and the interconnections among social roles that change over time in that environment” (Macmillan & Eliason, 2003).

Inleiding

Aanleiding

De Nederlandse maatschappij verandert als gevolg van trends als vergrijzing, internationalisering en individualisering. Een gevolg hiervan is dat het stelsel van sociale zekerheid niet meer (voldoende) aansluit bij die veranderde samenleving (zie de Mooi, 2006, Leijnse et al., 2002). Bij ongewijzigd beleid zal dit zich mogelijk op lange termijn uiten in:

- *een (verdergaande) discrepantie tussen preferenties van de bevolking en de opzet/vormgeving van het stelsel van sociale zekerheid;*
Zo is de afgelopen jaren de idee gegroeid dat de scheidslijn tussen risico's die mensen overkomen zoals ziekte en werkloosheid (ook wel exogene risico's genoemd) en risico's die mensen zelf kiezen of beïnvloeden zoals ouderschap of studie (ook wel endogene of *manufactured* risico's genoemd), welke ten grondslag ligt aan de verantwoordelijkheidsverdeling in het huidige stelsel van sociale zekerheid in Nederland, moeilijk te handhaven valt (zie bijvoorbeeld Putman et al., 2002, Bovenberg, 2003, de Beer, 2005). Daarnaast is het beeld ontstaan dat de maatschappelijke waardering van bepaalde endogene risico's, zoals zorg voor kinderen of hulpbehoevenden, veranderd is (zie de Beer, 2005). Het is de vraag in hoeverre het uitgangspunt dat zorg voor kinderen en andere hulpbehoevenden niet als verzekerbare risico's beschouwd worden, (nog) aansluit bij de huidige situatie en opvattingen van de Nederlandse bevolking. Deze ontwikkelingen ondermijnen de legitimiteit van de verzorgingsstaat (de Mooi, 2006).
- *onhoudbare overheidsfinanciën en spanningen in de samenleving tussen een groeiende oudere generatie die afhankelijk is van collectief gefinancierde regelingen en een kleiner wordende jongere generatie die hiervoor betaalt via belastingen* (zie de Mooi, 2006, CPB, 2005);
- *langdurige inactiviteit bij onder meer uitkeringsgerechtigden, ouderen en vrouwen* (zie de Mooi, 2006, Bovenberg, 2006).

Deze punten vormen aanleiding tot herbezinning van het stelsel van sociale zekerheid in Nederland. Deze herbezinning is reeds in gang gezet. De recent ingevoerde levensloopregeling is een belangrijke beleidsmatige resultante van de discussie tot dusver.

De vraag is nu in hoeverre deze levensloopregeling in het bijzonder en het levensloopconcept in algemeenheid, kansen bieden voor verdergaande hervormingen die tegemoetkomen aan bovengenoemde punten. Dit onderzoek tracht inzichten/bouwstenen te verschaffen om deze vraag te kunnen beantwoorden.

De algemene achterliggende vraag bij dit onderzoek is dan ook:

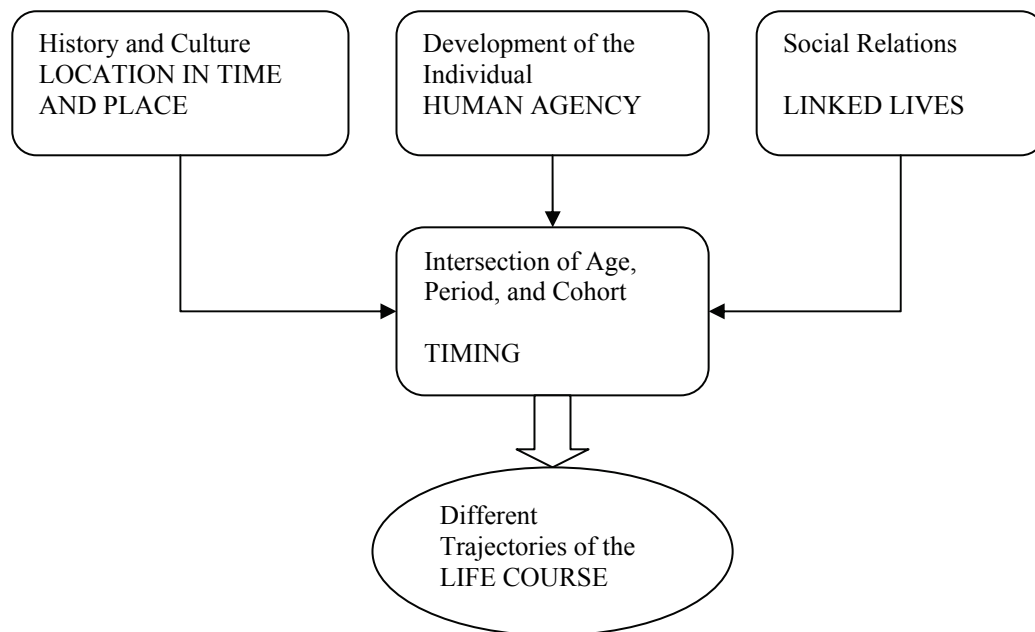
Op welke wijze kan levensloopbeleid zodanig vorm gegeven worden dat deze:

- aansluit bij de maatschappelijke trends van vergrijzing, individualisering en internationalisering;
- verstoringen in huidige 'incentives' in de sociale zekerheid om te participeren vermindert.

Om deze veelomvattende vraag te kunnen beantwoorden zijn verschillende inzichten nodig. Deze betreffen niet alleen inzichten in de werking van levensloopbeleid/arrangementen, maar ook in het verschijnsel levensloop an sich en de factoren die ten grondslag liggen aan variaties daarin.

Concept levensloop

Het lijkt zinvol aan te sluiten bij de conceptualisering van het begrip levensloop door Giele en Elder (1998). Zij onderscheiden een aantal *key-elements* in levensloponderzoek, welke in onderstaande figuur worden aangegeven.



Bron: Eigen aanpassingen van Giele en Elder, 1998

Location in time and place (history and culture)

Individueel en sociaal gedrag is *multilayered*; het komt tot stand in verscheidene en verschillende omgevingen. (*invloed tijd en omgeving*)

Linked lives (social integration)

Alle vormen van gedrag interacteren en beïnvloeden elkaar, niet alleen op het individuele niveau, maar ook als resultaat van contact met andere personen. (*individuele en collectieve padafhankelijkheid*)

Human agency (individual goal orientation)

Individen en groepen streven er naar hun behoeften te bevredigen/ hun nut te maximaliseren, waardoor zij hun leven op een bepaalde manier organiseren en op een bepaalde manier beslissingen nemen rond een aantal doelstellingen. (*latente factoren, structuren*)

Timing of lives (strategic adaptation)

Bij het nastreven van hun doelstellingen reageren individuen en groepen op externe gebeurtenissen, maar nemen zelf ook initiatief en zetten daartoe middelen in. De *timing* van gebeurtenissen (*live events*) kan worden beschouwd als een passieve en actieve *adaptation* om zowel individuele als collectieve doelen te bereiken. Wat iemands' motivatie, netwerk of

omgeving ook mag zijn, deze elementen komen samen door de individuele *adaptation* aan concrete situaties en gebeurtenissen.

De in de figuur aangegeven elementen bieden aangrijpingsmogelijkheden voor verschillende deelonderzoeken, die gezamenlijk mogelijk inzichten opleveren om bovengenoemde vraag mede te kunnen beantwoorden.

Opzet notitie

In deze notitie wordt een korte uiteenzetting gegeven van twee deelonderzoeken. Elk van deze onderzoeken richt zich op een bepaald aspect van de totale vraagstelling. De verwachting is dat de verschillende inzichten die de deelonderzoeken opleveren gezamenlijk een beeld zullen opleveren en enig zicht kunnen bieden op beantwoording van de algemene vraagstelling. Het eerste deelonderzoek richt zich op de veronderstelling die achter het huidige levensloopbeleid in Nederland verscholen ligt, namelijk dat loopbaanonderbrekingen op de lange termijn leiden tot meer welvaart. Dit onderzoek tracht inzicht te verkrijgen in het (maatschappelijk) nut van loopbaanonderbrekingen. Het tweede deelonderzoek probeert inzicht te verkrijgen in de relatie tussen levenslooparrangementen en variaties in levenslopen in een internationaal perspectief. Wat kunnen we leren van de ervaringen in andere landen en wat is de relatieve invloed van levenslooparrangementen op de invulling van levenslopen van mensen?

Deelonderzoek 1 – (Maatschappelijk) nut loopbaanonderbrekingen

Maatschappelijke aanleiding

Discussies over de transitionele arbeidsmarkt en levensloopbeleid vooronderstellen dat in de toekomst vaker sprake zal zijn van kortstondige en/of partiële loopbaanonderbrekingen. Werknemers zullen, aldus deze vooronderstelling, vaker hun betaalde loopbaan afwisselen met perioden van zorg, scholing of kortdurende werkloosheid (zie Román en Schippers, 2005b, p.131). Met de levensloopregeling worden werknemers mogelijkheden geboden voor een toekomstige, gefinancierde loopbaanonderbreking. Een belangrijke veronderstelling achter deze regeling is dat met het bieden van een loopbaanonderbreking de druk in de “zomer” van het bestaan enigszins kan worden verminderd, waardoor de kans op vroegtijdige uittreding eveneens kan worden verkleind. Voorafgaand aan de invoering van de regeling is de vraag of de levensloopregeling beschouwd dient te worden als een individueel of een *mixed* goed menigmaal onderwerp van (beleids)discussies geweest (zie bijvoorbeeld Plantenga, 2004). Daarbij werd als mogelijke externaliteit van de regeling een hogere arbeidsparticipatie (zie Plantenga, 2004)

genoemd. Het is echter opmerkelijk dat deze discussie grotendeels is gevoerd zonder duidelijke inzichten in de lange termijn (participatie-, inkomens- en productiviteits)effecten van loopbaanonderbrekingen in het algemeen en van gesubsidieerde/ publiek gefinancierde loopbaanonderbrekingen in het bijzonder en eveneens zonder (ruime) aandacht voor de diversiteit in loopbaanonderbrekingen die de regeling mogelijk maakt en de diversiteit in mogelijke effecten die daarvan het resultaat is.

Wetenschappelijke aanleiding

In de internationale literatuur zijn verschillende studies bekend waarin de inkomenseffecten van loopbaanonderbrekingen zijn onderzocht (zie bijvoorbeeld Budig en England, 2001, Albrecht et al., 1999, Waldfogel, 1997, 1998a, 1998b, Light en Ureta (1995), Kim en Polachek, 1994, Gronau (1988), Cocoran et al., 1983). Ook voor Nederland en België is recent een aantal onderzoeken op dit terrein verricht door de OSA (zie Román et al., 2006, Román en Schippers, 2005a, 2005b, Vlasbom en Schippers, 2005). Wat opvalt in deze studies is de sterke focus op de effecten (meestal looneffecten en in beperkte mate participatie-effecten) voor vrouwen en op loopbaanonderbrekingen ten behoeve van het krijgen en opvoeden van kinderen en de relatief beperkte aandacht voor de effecten van andere vormen van loopbaanonderbreking zoals educatie, mantelzorg of (wereld)reizen. Een onderzoek naar de lange termijn effecten van verschillende typen loopbaanonderbrekingen in breed perspectief (i.e. zowel voor werknemers, maar ook voor hun werkgevers en de maatschappij), zorgt mogelijk voor de verkrijging van een completer beeld.

Theoretische aangrijpingspunten

De economie kent geen “theorie van de loopbaanonderbrekingen”. Wel bieden verschillende theorieën aanknopingspunten. Volgens de theorie van het menselijk kapitaal (Mincer, 1974, Mincer en Ofek, 1982 (en Chiswick, 2003 voor een overzicht van Mincer’s ideeën hieromtrent) hangt de verdien capaciteit van een werknemer af van het totaal aan kennis en vaardigheden waarover die werknemer beschikt. Gedurende de periode van loopbaanonderbreking (en dus nonparticipatie) treedt een vermindering van de verdien capaciteit op als gevolg van het niet gebruiken van kennis en vaardigheden.

Ook de theorie van de “new home economics” van Becker (1991) biedt aanknopingspunten. Becker stelt dat vrouwen met kinderen mogelijk minder productief zijn in hun werk dan vrouwen zonder kinderen, omdat vrouwen met kinderen een grotere kans hebben om vermoeid hun werk te verrichten vanwege verplichtingen thuis. Eén veronderstelling binnen deze theorie is dat vrouwen zonder kinderen in vergelijking met vrouwen met kinderen meer vrije uren besteden aan

vrije tijd en ontspanning en minder aan huishoudelijk werk en kinderopvang, en dat vrije tijd en ontspanning minder energie kosten, waardoor zij meer energie kunnen steken in hun werk en productiever zijn. Voor vrouwen met kinderen daarentegen is de kans groter dat zij tijdens hun werk in gedachten bezig zijn met hun kinderen en zich ziek melden wanneer hun kinderen ziek zijn, zo is de idee.

Wanneer tegen deze achtergrond nagedacht wordt over loopbaanonderbrekingen, dan is het niet ondenkbaar dat loopbaanonderbrekingen voor werknemers met kinderen zorgen voor een minder negatieve invloed van het krijgen van kinderen op inkomensontwikkeling en baankansen. Immers, loopbaanonderbrekingen bieden mogelijkheden om meer tijd vrij te maken voor ontspanning, rust en zorg voor zieke kinderen. Het gevolg daarvan zou kunnen zijn dat de productiviteit van loopbaanonderbrekers met kinderen hoger is dan die van werknemers met kinderen die hun loopbaan niet onderbroken hebben.

Volgens de statistische discriminatietheorie (Arrow, 1973, geciteerd in Román en Schippers, 2005b, Budig en England, 2001) trachten werkgevers op zo goedkoop mogelijk wijze inzicht te krijgen in de toekomstige productiviteit van potentiële werknemers. Op deze wijze kunnen *face values* (man of vrouw, jong of oud, maar ook met of zonder loopbaanonderbrekingen) worden geïnterpreteerd als indicatoren voor de productiviteit. De werkgever baseert zich daarbij op vorige statistische ervaringen; ervaringen die hij of anderen eerder met leden van een bepaalde groep heeft opgedaan. Het loon en de baan die aan een loopbaanonderbreker worden aangeboden, is afgestemd op het aldus opgemaakte beeld van de productiviteit.

Uitgaande van *tournament modellen* en specifiek de paardenrace variant daarbinnen (zie Román en Schippers, 2005b, Rosenbaum, 1976, 1979) leidt tot de veronderstelling dat loopbaanonderbrekingen op de lange termijn leiden tot hogere baankansen en inkomen. De idee is dat mensen die gebruik maken van loopbaanonderbrekingen uiteindelijk een “langere adem” hebben en meer energie over hebben om aan het eind van hun carrière nog te kunnen promoveren.

Bovenstaande theoretische inzichten bieden aanleiding tot de formulering van een aantal algemene hypothesen over het nut van loopbaanonderbrekingen. Opvallend hierbij is dat dat deze theorieën niet eenduidig zijn in de richting van de te verwachten effecten van loopbaanonderbrekingen. Zo kunnen loopbaanonderbrekingen de baankansen, het inkomen en de productiviteit ten goede komen volgens *tournament modellen (specifiek paardenrace variant)*, terwijl de human capital theorie uitgaat van een tegengestelde relatie. De theorie van de new

home economics ziet een positieve relatie, maar koppelt deze aan het krijgen en opvoeden van kinderen; door loopbaanonderbrekingen zullen de negatieve effecten van het krijgen en opvoeden van kinderen minder negatief zijn.

Hoewel deze theorieën ingaan op de algemene relatie tussen loopbaanonderbrekingen enerzijds en baankansen, inkomen en productiviteit anderzijds, blijft een aantal vraagstukken/achterliggende factoren onbesproken. Dan gaat het bijvoorbeeld om de vraag in hoeverre deze effecten afhangen van de mate van institutionalisering van de loopbaanonderbreking, de wijze van financiering van het verlof en de tijdsbesteding tijdens de loopbaanonderbreking (zijn bijvoorbeeld de effecten verschillend voor mensen die hun loopbaanonderbreking grotendeels invullen met vrije tijd en ontspanning, met educatie of met huishoudelijk werk en zorg?).

De ontwikkeling van een passend conceptueel kader voor de analyse van de (maatschappelijke) lange termijn effecten van loopbaanonderbrekingen lijkt daarom een uitdaging én voorwaarde voor het verkrijgen van inzicht in de gevolgen van verschillende vormen van loopbaanonderbreking.

Doel

Het verschaffen van inzicht in de maatschappelijke effecten van loopbaanonderbrekingen en het ontwikkelen van een passend conceptueel kader daartoe.

Vraagstelling

Wat zijn de lange termijn effecten van een loopbaanonderbreking voor werknemers, werkgevers en de maatschappij?

Subvragen:

- Welke effecten van loopbaanonderbrekingen kunnen worden onderscheiden voor werknemers, werkgevers en de maatschappij?
- In hoeverre verschillen effecten voor verschillende vormen van verlof/uittrekking (zorg voor kinderen, mantelzorg, educatie, (wereld)reizen en overig vrije tijd, werkloosheid, ziekte en ouderdom)? In hoeverre zijn effecten afhankelijk van de tijdsbesteding tijdens de loopbaanonderbreking?
- In hoeverre verschillen effecten voor betaald en onbetaald verlof? In hoeverre zijn effecten afhankelijk van de wijze van financiering/ de financierder/ de mate van institutionalisering

van het verlof/de verlofregeling? Wat is de invloed van de risico- en verantwoordelijkheidsverdeling ten aanzien van het verlof?

- In hoeverre verschillen effecten voor volledige of gedeeltelijke loopbaanonderbreking?
- In hoeverre verschillen effecten voor vrijwillige en onvrijwillige loopbaanonderbrekingen?
- In hoeverre verschillen effecten voor verschillende typen werknemer (getypeerd naar opleiding, ervaring, leeftijd en leefsituatie) en verschillende typen werkgever?
- In hoeverre verschillen effecten voor vrijwillige en onvrijwillige loopbaanonderbrekingen?
- Wat is de invloed van de duur van het verlof?
- Wat is de duur van de effecten van de loopbaanonderbreking?

Aanpak

Om bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden, wordt gekozen voor een aanpak die uit literatuurstudie (van zowel theoretische als empirische literatuur) en panel data analyse bestaat. Gezien de breedte van het vraagstuk ligt de nadruk op literatuuronderzoek. Met panel data onderzoek kan vervolgens aanvullend specifiek voor Nederland de invloed van loopbaanonderbrekingen op baankansen, inkomen en mogelijk op productiviteit onderzocht worden. Verschillende datasets zouden hiervoor gebruikt kunnen worden, elk met hun eigen voor- en nadelen. Deze zijn IPO, EBB en SSB. In overleg met het CBS wordt bekeken welke dataset het meest toereikend is.

Een alternatieve aanvullende kwantitatieve analyse zou kunnen bestaan uit de analyse van tijdsbestedingsdata (MTUS) op groepsniveau. Een voordeel hiervan is dat data voor meerdere landen beschikbaar zijn en dat zichtbaar is waartoe de loopbaanonderbreking dient (vrije tijd, mantelzorg, zorg voor kinderen, educatie, vrijwilligerswerk, reizen, etc...). Verder is deze (complete) dataset nog nauwelijks gebruikt in (levensloop)onderzoek in Nederland, waardoor gebruik van deze dataset tot mogelijk nieuwe inzichten leidt. Een nadeel is dat het geen paneldata betreft, maar longitudinale data. Een mogelijkheid om tegemoet te komen aan dit nadeel is de analyse op groepsniveau uit te voeren.

Deelonderzoek 2 – Invloed levenslooparrangementen op tijdsbesteding en inkomen over de levensloop – een internationale vergelijking

Maatschappelijke aanleiding

In discussies over hervormingen van de sociale zekerheid wordt met regelmaat aangegeven dat het levensloopconcept verder geïntegreerd zou moeten worden in het stelsel van sociale zekerheid. Inzicht in ervaringen uit andere landen, waar levenslooparrangementen op verschillende wijzen hun plaats hebben gekregen in het stelsel van sociale zekerheid, is daarbij onontbeerlijk. Daarnaast is inzicht in de invloed van individuele en historische tijd (en de interactie daarvan) op de vormgeving van levenslopen van mensen wenselijk. Het is immers niet ondenkbaar dat de werking van levenslooparrangementen verschillend is (geweest) voor verschillende generaties, leeftijden en perioden. Veel van de levenslooparrangementen hebben tegen de achtergrond van de idee van de transitionele arbeidsmarkt tot doel de overgangen tussen verschillende activiteiten/levenssferen over de levensloop te vergemakkelijken. Middels analyse van tijdsbestedingsdata is het mogelijk inzicht te verkrijgen in verschillende concurrerende activiteiten (zoals arbeid, zorg voor kinderen, mantelzorg, educatie, vrije tijd, ziekte) en de wijze waarop levenslooparrangementen op elk van deze activiteiten ingrijpt.

Wetenschappelijke aanleiding

Allereerst vormt de ontwikkeling van meerdimensionale indicatoren voor de opname van levenslooparrangementen in verklarend onderzoek een wetenschappelijke uitdaging voor dit deelonderzoek. Tot nu toe is veelal aangegeven (zie bijvoorbeeld Koopmans et al., 2003) dat – gezien de constatering dat levenslooparrangementen niet in één dimensie te vatten zijn – levenslooparrangementen moeilijk mee te nemen zijn in verklarend onderzoek. Daarnaast vormt de analyse van tijdsbestedingspatronen en de relatie tussen levenslooparrangementen, tijdsbestedingspatronen en inkomen een uitdaging. In hoeverre zorgen levenslooparrangementen er bijvoorbeeld voor dat meer tijd besteed kan worden aan die activiteiten waarop deze arrangementen zich richten? De aandacht voor (internationale) tijdsbestedingsdata is onder (arbeids)economen tot nu toe betrekkelijk gering, terwijl – zo wordt ook aangegeven door Hamermesh en Pfann (2005), Jacobsen en Koorenman (2005) en Klevmarken (2005) - deze data voor verscheidende vraagstukken voordelen bieden ten opzichte van “traditionele” data over arbeidsparticipatie en concurrerende activiteiten. Zo is het met behulp van tijdsbestedingsdata mogelijk, zoals hierboven ook genoemd is, inzicht te verkrijgen in het relatieve belang van verschillende concurrerende activiteiten gedurende de levensloop van mensen aan de hand van de (gemiddelde) dagelijkse tijdsbesteding aan verschillende activiteiten over verschillende perioden.

Een derde wetenschappelijke uitdaging vormt de analyse van tijdsbestedings- en inkomenspatronen middels een zogenaamde Age-Period-Cohort analyse om inzicht te verkrijgen in de invloed van individuele en historische tijd op de vormgeving van levenslopen.

Doel

1. Verkrijgen van inzicht in de invloed van individuele en historische tijd bij de totstandkoming van levenslopen
2. Verkrijgen van inzicht in de invloed van levenslooparrangementen bij de totstandkoming van levenslopen

Onderzoeksvragen

1. *Op welke wijze(n) kunnen indicatoren voor levenslooparrangementen ontwikkeld worden die geschikt zijn voor opname in verklarende kwantitatieve analyses?*
2. *In hoeverre verschillen tijdsbestedings- en inkomenspatronen van mensen tussen landen, leeftijden, cohorten en perioden?*
3. *Wat is de invloed van levenslooparrangementen op tijdsbestedings- en inkomenspatronen van mensen gedurende de levensloop?*
4. *In hoeverre verschillen leeftijdsgroepen, perioden en cohorten in gevoeligheid voor levenslooparrangementen? In hoeverre verschillen landen op dit punt?*

Aanpak

De aanpak bestaat uit de volgende drie onderdelen:

1. een beperkt literatuuronderzoek (kwalitatief);
2. een APC-analyse (kwantitatief);
3. regressie en multi-level analyses (kwantitatief).

Het literatuuronderzoek richt zich met name op het verkrijgen van inzichten in levenslooparrangementen die gelden in de verschillende landen die meegenomen worden in de kwantitatieve analyses en het ontwikkelen van passende indicatoren voor deze arrangementen. Daarnaast richt het literatuuronderzoek zich op het verkrijgen van een beknopt overzicht van relevante theoretische en empirische inzichten die de basis vormen voor de opstelling van de verschillende vergelijkingen in de kwantitatieve analyses.

De APC-analyse richt zich op beantwoording van de tweede en vierde onderzoeksvraag. Met behulp van een APC analyse kunnen variaties in tijdsbestedings- en inkomenspatronen

bestudeerd worden vanuit drie invalshoeken, namelijk cohort (generatie), leeftijd en periode. Een prototype van een APC-tabel wordt hieronder gegeven.

Tabel 1: prototype tabel, tijdsbesteding en inkomen voor verschillende APCs

	Period				
Age	P1: 1960-1969	P2: 1970-1979	P3: 1980-1989	P4: 1990-1999	P5: 2000-2005
A1: <25	C6 tijdsbesteding en inkomen	C7 tijdsbesteding en inkomen	C8 tijdsbesteding en inkomen	C9 tijdsbesteding en inkomen	C10 tijdsbesteding en inkomen
A2: 25-34	C5 tijdsbesteding en inkomen	C6 tijdsbesteding en inkomen	C7 tijdsbesteding en inkomen	C8 tijdsbesteding en inkomen	C9 tijdsbesteding en inkomen
A3: 35-44	C4 tijdsbesteding en inkomen	C5 tijdsbesteding en inkomen	C6 tijdsbesteding en inkomen	C7 tijdsbesteding en inkomen	C8 tijdsbesteding en inkomen
A4: 45-54	C3 tijdsbesteding en inkomen	C4 tijdsbesteding en inkomen	C5 tijdsbesteding en inkomen	C6 tijdsbesteding en inkomen	C7 tijdsbesteding en inkomen
A5: 55-64	C2 tijdsbesteding en inkomen	C3 tijdsbesteding en inkomen	C4 tijdsbesteding en inkomen	C5 tijdsbesteding en inkomen	C6 tijdsbesteding en inkomen
A6: 65+	C1 tijdsbesteding en inkomen	C2 tijdsbesteding en inkomen	C3 tijdsbesteding en inkomen	C4 tijdsbesteding en inkomen	C5 tijdsbesteding en inkomen

Vergelijking van de kolommen levert informatie over veranderingen in tijdsbesteding en inkomen over verschillende perioden. Vergelijking van de rijen geeft inzicht in verschillen in tijdsbesteding en inkomen tussen leeftijdsgroepen. Vergelijking van de diagonalen geeft inzicht in de verschillen tussen cohorten.

De regressie en multi-level analyses (*hierarchical linear models*) richten zich op de derde en vierde onderzoeksvraag. Met deze analyses wordt beoogd inzicht te verkrijgen in de invloed van levenslooparrangementen op de tijdsbesteding en het inkomen van mensen over hun levensloop. Aldus leveren deze analyses inzichten in tijdsbestedings- en inkomenspatronen in verschillende institutionele omgevingen.

De tijdsbestedingsvariabelen zijn daarbij mogelijk de volgende:

- tijd besteed aan betaald werk;
- tijd besteed aan opleiding en studie;
- tijd besteed aan zorg voor eigen kinderen;
- tijd besteed aan mantelzorg en/of vrijwilligerswerk;
- tijd besteed aan huishoudelijk werk;
- tijd besteed aan vrije tijd en ontspanning;

Deze worden gerelateerd aan individuele kenmerken zoals geslacht, leeftijd, aantal en leeftijd van kinderen, opleidingsniveau en het feit of men economisch actief is of niet, en institutionele kenmerken in de vorm van indicatoren voor levenslooparrangementen.

De modelspecificatie voor de analyse van de invloed van levenslooparrangementen op tijdsbestedingspatronen die daarbij gehanteerd wordt, is als volgt (zie ook van der Lippe et al., 2005):

Overall model:
$$Y_{ij} = \beta_{oj} + \sum \beta_k x_{ijk} + \sum \alpha_k z_{jk} + (\mu_{oj} + \varepsilon_{ij})$$

Model individueel niveau:
$$Y_{ij} = \beta_{oj} + \sum \beta_k x_{ijk} + \varepsilon_{ij}$$

Model institutioneel niveau:
$$\beta_{oj} = \beta_o + \sum \alpha_k z_{jk} + \mu_{oj}$$

waarbij:

- Y_{ij} = tijd besteed aan betaald werk, opleiding en studie, zorg voor eigen kinderen, mantelzorg en huishoudelijk werk door individu i in institutionele omgeving j
- x_{ijk} = k^{de} verklarende variabele op het individuele niveau (de waarde van deze variabele varieert tussen individuen i in institutionele omgeving j)
- z_{jk} = k^{de} verklarende variabele op het institutionele niveau (de waarde van deze variabele varieert tussen institutionele context j , terwijl deze constant is voor individuen in dezelfde institutionele context j)
- β_0 = overall intercept (de basis hoeveelheid tijd besteed aan betaald werk, etc. over institutionele omgevingen j)
- β_{0j} = intercept (de basis hoeveelheid tijd besteed aan betaald werk, etc. in institutionele omgeving j)
- β_k = effect van de k^{de} verklarende variabele op het individuele niveau op tijd besteed aan betaald werk etc. door individu i in institutionele omgeving j
- α_k = effect van de k^{de} verklarende variabele op het institutionele niveau op β_{0j}
- ε_{ij} = storingsterm individueel niveau
- μ_{oj} = storingsterm institutioneel niveau

<<pm specificatie model relatie levenslooparrangementen en inkomen toevoegen.>>

Data

De data die voor deze analyses gebruikt worden, zijn afkomstig van MTUS 5.0.1 en MTUS 5.5.2 (Multinational Time Use Study). Deze dataset betreft een geharmoniseerde multinationale dataset die gecoördineerd wordt door het *Institute for Social and Economic Research* (ISER) van de Universiteit van Essex. In bijlage I wordt aangegeven welke data opgenomen zijn in MTUS.

Planning

Deelonderzoek 1 – literatuuronderzoek	januari 2007
Deelonderzoek 1 – panel data analyse	mei 2007
Deelonderzoek 2 – literatuuronderzoek	september 2007
Deelonderzoek 2 – multi-level analyse	januari 2008
Deelonderzoek 2 – APC – analyse	mei 2008

Referenties

Albrecht, J.W., P.A. Edin, M. Sundström en S.B. Vroman (1999), “Career interruptions and subsequent earnings: a reexamination using Swedish data”, *The Journal of Human Resources*, vol. 34, nr. 2, pp. 294-311.

Arrow, K.J. (1973), “The theory of discrimination”, in: Ashenfelter, O. en A. Rees (eds.), *Discrimination in labour markets*, Princeton: Princeton University Press, pp. 3-33.

Becker, G.S. (1991), *A Treatise on the Family*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Beer, P. de (2005), “Naar een nieuwe verantwoordelijkheidsverdeling in de sociale zekerheid”, *Werk en Inkomen*, jrg. 1, nr. 1, pp. 1-5.

Bovenberg, L. (2003), “Levensloop en sparen: investeren in nieuwe zekerheid”, *Sociale Wetenschappen*, vol. 46, nr. 4, pp.63-85.

Budig, M.J. en P. England (2001), “The wage penalty for motherhood”, *American Sociological Review*, vol. 66, nr. 2, pp. 204-225.

Chiswick, B.R. (2003), *Jacob Mincer, Experience and the distribution of earnings*, IZA Discussion Paper nr. 847, Bonn: IZA.

Cocoran, M., G.J. Duncan en M. Ponza (1983), "A longitudinal analysis of white women's wages", *Journal of Human Resources*, vol. 18, nr. 4, pp. 497-520.

CPB (2005), *Naar een toekomstbestendig stelsel voor arbeidsmarkt en sociale zekerheid*, CPB: Den Haag.

Giele, J.Z. en G.H. Elder (1998), *Methods of life course research; qualitative and quantitative approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Gronau, R. (1988), "Sex-related wage differentials and women's interrupted labor careers – the chicken or the egg", *Journal of Labor Economics*, vol. 6, nr. 3, pp. 277-301.

Hamermesh, D.S. en G.A. Pfann (2005), "Time-use data in economics", *European Economic Review*, vol. 49, nr. 1, pp. 1-7.

Jacobsen, J. P. en P. Kooreman (2005), "Timing constraints and the allocation of time: the effects of changing shopping hours regulations in The Netherlands", *European Economic Review*, vol. 49, nr. 1, pp. 9-27.

Kim, M.K. en S.W. Polachek (1994), "Panel estimates of male-female earnings functions", *Journal of human resources*, vol. 29, nr. 2, pp. 406-428.

Klevmarcken, N.A. (2005), "Estimates of a labour supply function using alternative measures of hours of work", *European Economic Review*, vol. 49, nr. 1, pp. 55-73.

Koopmans, I., T. Jaspers, T. Knijn en J. Plantenga (2003), *Zorg in het huidige stelsel van sociale zekerheid en pensioen; een vergelijking tussen zes landen*, Utrecht: de Graaff.

Leijnse, F., K. Goudswaard, J. Plantenga en J.P. van den Toren (2002), *Anders denken over zekerheid. Levenslopen, risico en verantwoordelijkheid*, Ministerie van SZW: Den Haag.

Light, A. en M. Ureta (1995), "Early-career work experience and gender wage differentials", *Journal of labor economics*, vol. 13, nr. 1, pp. 121-154.

Lippe, van der T., J. de Ruijter en P. Peters (2005), *A multi-level analysis of the impact of institutional contexts*, Universiteit Utrecht en Ecorys: Rotterdam.

Macmillan, R. en S.R. Eliason (2004), "Characterizing the life course as role configurations and pathways: a latent structure approach", in: Mortimer, J. en Shanahan, M.J. (eds), *Handbook of the life course*, New York: Springer Science Media, pp. 529-554.

Mincer, J. (1974), *Schooling, experience and earnings*, New York: Columbia University Press.

Mincer, J. en H. Ofek (1982), "Interrupted work careers: depreciation and restoration of human capital", *Journal of Human Resources*, vol. 17, nr. 1, pp. 3-24.

Mooi, R.A. de (2006), *Reinventing the Welfare State*, Den Haag: CPB.

Plantenga, J. (2004), *Financing life course arrangements*, Conferentie over levensloopbeleid, Den Haag.

Putman, L., M. Ooijens & E. de Gier (2002), *Een onzeker bestaan; de sociale zekerheid op het breukvlak van twee eeuwen*, Siswo, Amsterdam.

Román, A. en J. Schippers (2005a), *To work or not to work: a vital life course decision and how it affects labor careers*, Tilburg: OSA.

Román, A. en J. Schippers (2005b), "De gevolgen van vrijwillige en onvrijwillige nonparticipatie voor loopbanen", *OVER-WERK Tijdschrift van het steunpunt WAV*, vol. 4, pp. 131-135.

Román, A. en J. Schippers (2006), *Career breaks in Belgium: how they affect labor participation and individual careers*, Tilburg: OSA.

Rosenbaum, J.E. (1976), *Making Inequality: The hidden curriculum of high school tracking*, New York: Wiley Interscience.

Rosenbaum, J.E. (1979), "Tournament Mobility: Career patterns in a corporation", *Administrative science quarterly*, vol. 24, nr. 2, pp. 220-241.

Vlasblom, J.D. en J.J. Schippers (2004), "Increases in female labour force participation in Europe. Similarities and differences.", *European Journal of Population*, vol. 20, nr. 4, pp. 375-392.

Waldfogel, J. (1997), "The effects of children on women's wages", *American sociological review*, vol. 62, pp. 209-217.

Waldfogel, J. (1998a), "Understanding the "family gap" in pay for women with children", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 12, nr. 1, pp. 137-156.

Waldfogel, J. (1998b), "The family gap for young women in the United States and Britain: Can maternity leave make a difference?", *Journal of labor economics*, vol. 16, pp. 505-545.

Bijlage I

Overzicht van surveys opgenomen in MTUS¹

Land	Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4	Periode 5	Periode 6	Periode 7
	1961-69	1970-75	1976-84	1985-89	1990-94	1995-99	2000-04
Australia		(1974)		1987	1992	1997	
Austria			(1981)		1992		
Belgium	(1965)						(2000)
Bulgaria	(1965)		(1976)	(1988)			(2001)
Canada		1971	1981	1986	1992	1998	
Czechoslovakia	(1965)		(1979)				
Denmark	1964	(1975)		(1987)			(2001)
Finland			1979	1987			(1999)
France	(1966)	(1974)		(1985)		1998	
Estonia						(1999)	
Germany-East	(1965)						
Germany-West	(1965)						
Germany					1992		(2000)
Hungary	(1965)		(1977)	(1986)	(1993)	(1999)	
Israel					(1992)		
Italy			(1980)	1989			(2003)
Netherlands		1975	1980	1985	1990	1995	2000
Norway		1971	1981		1990		2000
New Zealand						(1998)	
Peru	(1965)						
Poland	(1965)		(1984)				(2001)
Portugal						(1999)	
Slovenia							2000
South Africa							2000

Sweden					1991		(2000)
UK	1961	1975	1983 ²	1987 ²		1995	2000
USA	1965	1975	1985		1992	1998	2003
USSR	(1965)						
Yugoslavia	(1965)						

De jaren die niet tussen haakjes staan, zijn zeker opgenomen in de datasets en de jaren die tussen haakjes staan wellicht in oktober 2006¹.

¹ Dit dient gecontroleerd te worden bij ISER.

Bijlage II

Deelonderzoek I: (Maatschappelijk) nut loopbaanonderbrekingen

Opbouw rapportage

1. Inleiding

Deel I: LITERATUUONDERZOEK

2. Determinanten loopbaanonderbrekingen

3. Economische effecten loopbaanonderbrekingen voor werknemers

3.1 Te verwachten effecten obv theoretische inzichten

3.1.1 Inkomen

3.1.2 Baankansen

3.1.3 Productiviteit

3.2 Gerealiseerde effecten

3.2.1 Inkomen

3.2.2 Baankansen

3.2.3 Productiviteit

3.3 Korte termijn versus lange termijn effecten

3.4 Bepalende factoren

3.4.1 Type loopbaanonderbreking/ plaatsvervangende tijdsbesteding tijdens loopbaanonderbreking

Zorg voor kinderen

Mantelzorg

Educatie

Huishoudelijk werk

Vrijwilligerswerk

Vrije tijd en ontspanning

3.4.2 Duur loopbaanonderbreking

3.4.3 Omvang loopbaanonderbreking

3.4.4 Financiering, risico- en verantwoordelijkheidsverdeling

3.4.5 Mate van institutionalisering loopbaanonderbreking

3.4.6 Mate van vrijwilligheid loopbaanonderbreking

3.4.7 Achtergrondkenmerken werknemer

3.4.8 Achtergrondkenmerken werkgever

3.5 Conclusies

4. Economische effecten loopbaanonderbrekingen voor werkgevers

4.1 Te verwachten effecten obv theoretische inzichten

4.1.1 Arbeidspotentieel

4.1.2 Productiviteit

4.2 Gerealiseerde effecten

4.2.1 Arbeidspotentieel

4.2.2 Productiviteit

4.3 Korte termijn versus lange termijn effecten

4.4 Bepalende factoren

4.4.1 Type loopbaanonderbreking/ plaatsvervangende tijdsbesteding tijdens loopbaanonderbreking

4.4.2 Duur loopbaanonderbreking

4.4.3 Omvang loopbaanonderbreking

4.4.4 Financiering, risico- en verantwoordelijkheidsverdeling

4.4.5 Mate van institutionalisering loopbaanonderbreking

4.4.6 Mate van vrijwilligheid loopbaanonderbreking

4.4.7 Achtergrondkenmerken werknemer

4.4.8 Achtergrondkenmerken werkgever

4.4 Conclusies

5. Economische effecten loopbaanonderbrekingen voor maatschappij

5.1 Te verwachten effecten obv theoretische inzichten

5.1.1 Participatie

5.1.2 Werkloosheid

5.1.3 Productiviteit

5.1.4 Welvaart

5.2 Gerealiseerde effecten

5.2.1 Participatie

5.2.2 Werkloosheid

5.2.3 Productiviteit

5.2.4 Welvaart

5.3 Bepalende factoren

- 5.3.1 Type loopbaanonderbreking/ plaatsvervangende tijdsbesteding tijdens loopbaanonderbreking
- 5.3.2 Duur loopbaanonderbrekingen
- 5.3.3 Omvang loopbaanonderbrekingen
- 5.3.4 Financiering, risico- en verantwoordelijkheidsverdeling
- 5.3.5 Mate van institutionalisering loopbaanonderbreking
- 5.3.6 Mate van vrijwilligheid loopbaanonderbreking
- 5.3.7 Achtergrondkenmerken werknemer
- 5.3.8 Achtergrondkenmerken werkgever
- 5.4 Conclusies

Deel II: KWANTITATIEVE ANALYSE

- 6.1 Inleiding
- 6.2 Modelspecificatie
- 6.3 Data
- 6.4 Schattingsresultaten
- 6.5 Conclusies

Deelonderzoek II: Invloed levenslooparrangementen op tijdsbesteding over de levensloop – een internationale vergelijking

Opbouw rapportage

1. Inleiding

Deel I Literatuuronderzoek

2. Tijdsbesteding, inkomen en institutionele omgeving – inzichten uit eerder onderzoek

2.1 Theoretische inzichten

2.2 Empirische inzichten

3. Overzicht levenslooparrangementen

3.1 Selectie landen

3.2 Beschrijving levenslooparrangementen

3.3 Indicatoren levenslooparrangementen

Deel II Multilevel analyse

4. Regressie analyse

4.1 Inleiding

4.2 Methodiek

4.3 Data: landen, jaren en indicatoren

4.4 Resultaten

4.5 Conclusies

5. Multilevel analyse

5.1 Inleiding

5.2 Methodiek

5.3 Data: landen, jaren en indicatoren

5.4 Resultaten

5.5 Conclusies

Deel III APC- analyse

6. APC-analyse

6.1 Inleiding

6.2 Methodiek

6.3 Data: landen, jaren en indicatoren

6.4 Resultaten

6.5 Conclusies

7. Synthese en conclusies